

MURABBIY

ILMIY-MA'RIFIY JURNAL

“MURABBIY”

**ILMIY-MA'RIFIY
JURNAL**

Issue:1 2021 | №1, 2021

<https://science.jspi.uz/>

Chief Editor:

S.Nazarkasimov, Doctor of Philosophy (Ph.D) in Sociology, Vice-Rector of Jizzakh State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Deputy Chief Editor:

A.Turaev, senior teacher of Jizzakh State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Members of the editorial board:

Sh.S.Sharipov - Professor

B.M.Ochilova - Professor

D.Khodjimetova - assistant professor

A.Pardaev - assistant professor

M.N.Khoshimkhonov - assistant professor

A.I.Saidkasimov - assistant professor -

F.K.Akhmedov - assistant professor

B.E.Toshboev - assistant professor

I.N.Akhmedov - PhD

D.Salimova - PhD

N.N.Alimov - assistant professor

M.Saidov - Ph.D.

X.Maxammadiev - teacher

Editorial Representative:

Abrar Turaev

Jizzakh State Pedagogical Institute,
Uzbekistan

Phone: +998933091877

e-mail: ijtimoiy2017@mail.ru

**ONLINE ELECTRONIC
JOURNAL**

“Murabbiy” ilmiy-ma’rifiy jurnali
“Mentor” scientific-educational
journal

Научно-просветительский
журнал “Наставник”

Indexed By:

Published By:

<https://science.jspi.uz/>

**Jizzakh State Pedagogical
Institute, Uzbekistan**

MUNDARIJA / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

№	MUALLIFLAR/ AUTHORS / АВТОРЫ	MAQOLA NOMI/ ARTICLE TITLE/ НАЗВАНИЕ СТАТЬИ	SAHIFALAR/ PAGES/ СТРАНИЦЫ
1	<i>Қирғизбоев Муқимжон</i>	Камбағаллик – XXI аср муаммоси	6-14
2	<i>Очилова Бахти Мурадовна</i>	Демократик кадриятлар ва ўзини-ўзи бошқариш	15-25
3	<i>Муҳаммадиев Нурмуҳаммад Эргашевич</i>	Жамиятнинг янгилинишида фалсафа илмининг методологик аҳамиятини янада оширишнинг долзарб масалалари	26-30
4	<i>Ахмедшина Фания</i>	Проблема выравнивания положения женщин и мужчин (опыт Узбекистана и зарубежных стран)	31-35
5	<i>Анварова Маърифат Нарзуллоевна</i>	Использование инновационных технологии при обучении арабскому языку	36-42
6	<i>Tilavova Malika Mataramovna</i>	Inversion is a bridge to the wonders of the language world	43-50
7	<i>Худойназаров Сардор</i>	Консультатив психология бўйича мутахассислар тайёрлаш муаммолари	51-54
8	<i>Ғофуров Жасур Исақович</i>	Уструшонанинг илк ўрта аср хунармандчилигига доир	55-58
9	<i>Ибрагимов Солижон Эргашевич</i>	Баркамол авлодни шакллантиришда гўзаллик тушунчасининг аҳамияти	59-63
10	<i>Севостьянов Дмитрий Анатольевич</i>	Инверсивные отношения как диалектический когнитивный конструкт	64-67
11	<i>Muhammadsidiqov Muhammadolim Muhammadroziq o'g'li</i>	Integratsiya tushunchasi: mazmun va mohiyati	68-77
12	<i>Ҳолиқова Рахбархон</i>	Ижтимоий-гуманитар соҳа	78-81

	<i>Эргашевна, Махкамова Надира, Тўхтабоева Дилафрўз Эргашевна</i>	вакилларининг тадқиқотларида урбанизация жараёнлари	
13	<i>Ежель Н.Е. , Стародубцева С.С. , Шишова А.А</i>	Проблема веры и современное мировоззрение человека	82-91
14	<i>Ibaidullaev Temir Gaybullaevich</i>	Harmony of uzbek national clothing culture and modernity	92-95
15	<i>Наумов Дмитрий Иванович</i>	Историческая политика в условиях глобализации	96-101
16	<i>Соегов Мурадгелди</i>	Туркмены-оламы самарканда на фоне истории своих прямых предков – древних аланови современные реалии	102-114
17	<i>Кобилов Рустам Ражаббойевич</i>	Ёшларда геоиктисодий тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш асосий омиллари	115-119
18	<i>Ганеева Галия Галияновна</i>	Желательное наклонение глагола в башкирском языке и история его изучения	120-125
19	<i>Инатов Мурот Ниятович,</i>	Хатларни микдорий таҳлил этиш усуллари	126-131
20	<i>Холмирзаева Манзура Абдумурадовна</i>	Инновацион ривожланиш шароитида миллий манфаатларни мафкуравий жиҳатдан химоя қилишнинг фалсафий жиҳатлари	132-136
21	<i>Билалова Дина Нуримановна, Киреева Надежда Анатольевна</i>	Применение инновационных цифровых технологий в преподавании гуманитарных дисциплин в техническом вузе	137-142
22	<i>Собиров Элмурод Абдумуталович, Юсунова Сайёра</i>	Исҳоқхон Тўра Ибратнинг илмий-ижоди ва маънавий-маърифий мероси	143-147
23	<i>Кулуева Флора Гайнутдиновна</i>	Приоритетные задачи социально-гуманитарных наук в условиях глобализации	148-151

24	<i>Умаров Р.Т.</i>	Соҳибқирон Амир Темурнинг бунёдкорлик ишлари	152-155
25	<i>Isankulova Muxlisa, Alimova Qunduz</i>	Yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirilish masalalari	156-159
26	<i>Mustafaqulova Dildora Ismatullayevna, Ismatullayev Otabek</i>	Biologiya darslarida o‘quvchilarning tizimli tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	160-166
27	<i>Нурийман Абулҳасан</i>	Глобаллашув даврида виртуал таҳдидларга қарши курашнинг ўзига хос хусусиятлари	167-178
28	<i>Тураев Абрар Салохиддинович</i>	XX аср охири– XXI аср бошларида марказий осие мамлакатларини демократлаштириш масалалари бўйича АҚШ неоконсерваторларининг ёндашувлари	179-184
29	<i>Тошбоев Бобомурот</i>	Ўртак ва шахсий намуна узликсиз маънавий тарбиянинг ажралмас қисми	185-188
30	<i>Eryigitov Dilshod</i>	Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik-texnologiyalarni qo’llash	189-192

ГЛОБАЛЛАШУВ ДАВРИДА ВИРТУАЛ ТАҲДИДЛАРГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Нурийман Абулҳасан,
сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация

Ушбу мақолада жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи омил сифатида кибермакондаги ҳуружлар, виртуал жинойatchилик ва унинг зоявий асослари ҳамда амалга оширилиши технологиялари таҳлил қилинади. Виртуал технологияларнинг жамият ижтимоий ҳаёти ва инсоннинг кундалик турмуш тарзига таъсири ортиб бориши шароитида ундан заразли мақадларда фойдаланиши тенденциялари, бу борадаги сўнги кўрсаткичлар келтирилиб ўтилган. Шу билан бирга, мақолада виртуал маконда намоён бўлаётган кибертерроризм, киберҳуруж ва кибержинойatch тушунчалари таҳлили асосида уларнинг жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигига таъсири баҳоланади.

Калит сўзлар: *барқарорлик, виртуал, терроризм, киберҳуруж, кибертерроризм, виртуал терроризм, интернет, кибержинойatch, виртуал макон*

Аннотация

В данной статье анализируются кибератаки, виртуальная преступность и ее идеологическая основа, а также технологии внедрения как фактора, негативно влияющего на социально-политическую стабильность общества. Приводятся тенденции использования виртуальных технологий в контексте возрастающего влияния общества на социальную жизнь и повседневный образ жизни человека, а также последние показатели в этой связи. В то же время в статье дается оценка их влияния на социально-политическую стабильность общества на основе анализа понятий кибертерроризма, киберпреступности и киберпреступности, которые проявляются в виртуальном пространстве.

Ключевые слова: *стабильность, виртуальный мир, терроризм, кибератака, кибертерроризм, виртуальный терроризм, интернет, киберпреступность, виртуальное пространство.*

This article analyzes cyberattacks, virtual crime and its ideological basis, as well as implementation technologies as a factor that negatively affects the socio-political stability of society. Trends in the use of virtual technologies in the social life of society and in the context of increasing human impact on daily life, the latest

indicators in this regard are given. At the same time, the article assesses their impact on the socio-political stability of society based on the analysis of the concepts of cyberterrorism, cyber-attack and cybercrime manifested in the virtual space.

Keywords: *stability, virtual, terrorism, cyber attack, cyberterrorism, virtual terrorism, internet, cybercrime, virtual space.*

Ҳозирги даврда жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш муаммоси жуда ҳам долзарб даражада муҳокама қилинмоқда ва бу ҳолат хатто ҳар бир давлатнинг сиёсий қудратини ҳам белгилаб бермоқда десак янглишмаган бўламиз. Барқарорлик ҳар қандай замонавий жамият ривожланишининг муҳим шартидир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, тўлиқ ривожланиш учун ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида барқарорлик таъминланиши зарур. Бир соҳада барқарорликнинг ижобий ва сифатли ўзгариши бошқа соҳанинг беқарорлиги ва таназзулига сабаб бўлмаслиги керак ва шундагина давлатнинг стратегик тараққиётини таъминлаш мумкин бўлади. Барқарорлик деганда жамиятда ноқонуний зўравонликнинг реал таҳдидининг йўқлиги ёки давлатнинг уни йўқ қилиш қобилиятини мавжудлиги тушунилади.

Барқарорлик - бир ҳукуматнинг узоқ вақт давомида фаолият кўрсатиши ва шунга мос равишда ўзгарувчан воқеликка муваффақиятли мослашиш қобилиятини англатади. Бироқ, барқарорликдан беқарорликка ўтиш фақат ҳукуматнинг қулаши билан изоҳланмайди. Чунки Конституциявий тузумнинг мавжудлиги демократик мамлакатларда барқарорликни белгиловчи омил сифатида қаралиши мумкин. Сиёсий ҳокимият фаолиятида қонунийликни таъминлаш асосидагина барқарорликга эришилади. Барқарорлик эса сиёсий тизимда таркибий ўзгаришларнинг йўқлиги ёки уларни бошқариш қобилиятининг мавжуд эмаслиги оқибатида пайдо бўлади.

Беқарорлик ўз-ўзини бошқараолмаслик натижасида келиб чиқади. Бундай ҳолда, бу жамиятдаги беқарор вазият тобора кучайиб бориб, турли даражадаги зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин. Бундай беқарорликни амалга оширишда замонавий технологиялардан фойдаланиш ҳолатлари тобора кучайиб бормоқда. Масалан, бугунги кунда интернет – даври қанчалик илгариллагани сари, бугунги кунда қандай яшаш керак? деган саволга жавоб топиш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Қандай қилиб “глобал ақл”дан максимум фойдаланиш ва унда (виртуал оламда) ўзини йўқотиб қўймаслик керак? Бизнинг жамиятимизда тармоқли экстремизм муаммоси қанчалик кескин? Нима учун ундан асосан бегуноҳ болалар ва ёшлар азият чекмоқда,

нима қилиш керак? Бундан бор-йўғи 20 йил олдин дунё аҳолисининг 4,1 фоизигина интернетдан фойдаланиш имкониятига эга эди. 2019 йилга келиб глобал тармоқдан фойдаланувчилар сони 4,5 млрд.дан ошиб кетди. Бу башариятнинг 58,8 фоизи деганидир. Интернетнинг ҳаётимизда муҳим роль ўйнаши БМТ томонидан ҳам алоҳида таъкидлаб келинади. Ушбу ташкилот томонидан интернетдан фойдаланиш инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири сифатида эътироф этилган резолюция қабул қилингани, ўзига аъзо давлатларни рақамли нотенгликка қарши курашишга мудом чақириб келаётгани бунинг ёрқин тасдиғидир[11].

2004 йил 27 январга ўтар кечаси Бутунжаҳон Интернети тарихида Novarg ва Shimgari деб номланувчи [Mydoom](#) электрон почта вирусининг кенг миқёсда тарқалиши компьютер терроризми даврини бошлаб берди. Мутахассисларнинг фикрига кўра [Mydoom](#) эпидемиясининг тарқалиши натижасида интернетдаги вирусларни гўёки “зафарли юриши” бошланган. Бир неча соат ичида электрон почта ва KaZaA файл алмашиш тармоғи орқали тарқалган зарарли вирус 200 мамлакатда 300 мингдан ортиқ компьютерни ишдан чиқарган. [Mydoom](#)нинг ушбу версиялари ишлашидан етказилган зарар миллиардлаб долларни ташкил этган. Ҳозирда эса турли даражадаги вируслар сабаб етказилган зарар миқдори 30 миллиард доллардан ортмоқда. Касперский лабораториясининг вируслар бўйича таҳлилчиси Александр Гостевнинг сўзларига кўра, бир қатор далиллар [Mydoom](#) эпидемияси бир гуруҳ жиноятчилар томонидан олдиндан жиддий тайёргарлик кўриб тарқатилган.

Тўғри виртуал технологиялар инсонга пул топиш учун ҳақиқий имкониятни беради бироқ бу жараён ҳар доим ҳам қонуний йўл билан амалга оширилмайди. Масалан, кибержиноятчилик гуруҳларининг бирлашиши уларга ўз фаолиятидан тушган даромадни кўпайтиришга ёрдам беради. Бироқ уларни бундай ҳатти-ҳаракати нафақат ижтимоий-иқтисодий балки сиёсий муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Тўғри вирусли эпидемиялар ҳеч қачон тўхтамайди. Чунки ушбу эпидемия кибержиноятчиликнинг янги шаклланишининг дастлабки белгисидир. Баъзи шахслар томонидан берилаётган молиявий ва сиёсий мотивация унинг янада ривожланишига сабаб бўлмоқда. Кўп бизнинг асримизда антивирус ҳимояси ҳақида тасаввурга эга бўлмаган одамлар бор, дея шикоят қилишади таҳлилчилар. Panda Software томонидан олиб борилган сўнгги изланишларга кўра, Европа Иттифоқидаги фойдаланувчиларнинг 66% дан кўпроғи етарли даражада антивирус ҳимоясига эга эмас ёки уларда умуман антивирус дастурлари ўрнатилмаган ёки дастурлар ўз вақтида янгиланмаган[15].

Келажакда терроризмнинг таъсир доираси виртуал таҳдидлар даражаси билан ўлчанади. Шу пайтгача сиёсий мотивларга асосланган бундай таҳдидлар кенг кўламли фалокатларни юзага келтирмаган бўлса-да келажакда жиддий фожиаларга сабаб бўлиши мумкин. Бир неча йил олдин Америка ва АҚШнинг жосуслик самолёти устида олиб борилган Хитой ва АҚШ ўртасидаги можаро пайтида хакерлар Оқ уй, Энергетика вазирлиги ва Ҳаво кучларини ўз ичига олган 1200 га яқин веб-сайтларга ҳужум қилишган эди. Оқибатда эса баъзи сайтлар ишдан чиқган, бошқалари бутунлай ўчириб қўйилган эди. Россиядаги ва Шарқий Европадаги хакерлар Косовода уруш пайтида худди шундай ҳаракат қилишган, Покистонликлар ва Ҳиндистонликлар бир-бирларига нисбатан хатто бугунги кунда ҳам худди шундай ҳатти-ҳаракатларни амалга оширмоқдалар. АҚШ экспертларининг фикрига кўра, бир неча йиллар мобайнида россиялик хакерлар Пентагоннинг компьютер тармоқларига киришган ва ноқонуний равишда катта миқдордаги ҳарбий-техник маълумотларни юклаб олишган[14].

Киберҳужумлар натижасида сув ва энергия таъминоти тизимлари, нефт ва газ заводлари ва омборхоналари, электрон банк тармоқлари, телекоммуникация воситалари, транспорт ёки авария хизматлари тизимида турли муаммолар юзага келиши мумкин. Террористлар ушбу тизимларнинг ишлашини тўхтатишга ёки ундан ҳам ёмони, уларни тўлиқ ўчириб, турли фалокатларни юзага келишига эришиши мумкин. Шу боисдан ҳам кўпгина давлат идоралари ва кўплаб тижорат фирмалари ўзларининг компьютер тизимларининг энг нозик элементларини интернетдан узиб қўйганлар. Аммо ушбу тизимларни ишчилардан ҳимоя қилиш анча қийин. Матбуот томонидан тасодифан эслаб ўтилган ва тезда олиб ташланган шунга ўхшаш воқеа 2000 йилда Россияда рўй берган. Йил бошларида, Газпром ходими бир гуруҳ хакерларга компаниянинг компьютер тизими ва қувурлари учун газ тақсимлаш схемасига кириш учун бир неча соат давомида ёрдам берган[14]. Маълум бўлишича, Лондон шимолидаги Финсбер хиёбонида жойлашган масжиднинг имоми Абу Ҳамза ал-Масри бўлиб, у ўз атрофида компьютер соҳасидаги бир гуруҳ мутахассисларни тўплаган. Бу исломий экстремистлар компьютер терроризмининг потенциалидан хабардор эканлигининг исботидир. Россиялик компьютер жинояти бўйича бошқа бир экспертнинг таъкидлашича: Америкалик экспертлар ҳам Покистон тарафдори бўлган Покистон хакерлари клуби билан яқиндан қизиқаётганлиги ҳам бежиз эмас. Ал-Қоида гуруҳи ҳам бошқа жинойий уюшмалар катори киберҳужумларни олиб бориш учун дастурчиларни топишга интилаётганлиги ҳам ўз-ўзидан амалга оширилаётганлиги йўқ. Чунки уларда пул бор ва улар ақл кидирмоқдалар.

Эртами-кечми мутахассислар буни топадилар. Шу боисдан ҳам ўз вақтида бундай таҳдидларга қарши туриш ҳар бир мамлакатнинг муҳим стратегик вазифасига айланиши даркор. Замонавий жамият тобора кўпроқ ахборот маконига кириб бориши ва одамларнинг кундалик ҳаётлари энг янги рақамли технологиялар билан тўлиқ уйғунлашгани сайин инсонлар виртуал маконда янги турдаги террорчилик ҳаракатларининг турли хил кўринишларига дуч келмоқдалар. Глобаллашув ва рақамли технологияларнинг инсоннинг кундалик ҳаётига кириб бориши натижасида виртуал ҳақиқат деб номланган янги ижтимоий макон пайдо бўлмоқда. Замонавий илм-фанда виртуаллаштириш деганда киберфазо деб аталадиган воқелик тушунилади. Шу боисдан ҳам жамият ҳаётида ахборот технологияларининг кенг тарқалиши янги муаммолар ва таҳдидларни келтириб чиқармоқда. Агар яқинда интернетнинг кенг имкониятларидан фақат молиявий фойда олишни истаган фирибгарлар фаол фойдаланган бўлса, энди виртуал макон имкониятлари асосан сиёсий мақсадларни кўзлаган янада хавфли ўйинчилар кўлига ўтмоқда. Замонавий кибертерроризм ўзининг кўлами, техник имкониятлари ва оқибатлари нуқтаи назаридан анъанавий терроризм ва уюшган жиноятчилик билан бир қаторда инсоният ҳаётига жиддий хавф туғдириши мумкин.

Замонавий жамиятнинг ушбу янги муаммосини таҳлил қилишни давом эттиришдан олдин, ишлатилган атамаларни аниқлаш керак. Кибертерроризм нима? Муаммони ўрганишнинг дастлабки босқичларидан келиб чиққан ҳолда, ижтимоий фанларда кибертерроризм қандай таҳдид деб қаралиши тўғрисида яқдил фикрга эга эмасмиз. “Кибертерроризм” атамаси 1980 йилда Калифорния хавфсизлик ва разведка институти катта ходими Барри Коллин томонидан ишлатилган. Ўша пайтда Интернет мудофааси бўлган АҚШ Мудофаа вазирлигининг АРПАНЕТ идораси тармоғи битта штат ҳудудида бир нечта компьютерларни бирлаштирган. Бирок, тадқиқотчи яқин орада кибернетларнинг имкониятлари террорчилар томонидан кўриб чиқилишига урғу берган. 1997 йилда ФҚБ ходими Марк Поллитт кибертерроризмни “ноҳарбий мақсадларга, одамлар гуруҳларига ёки махфий агентларга қарши зўравонликка олиб келадиган ахборот, компьютер тизимлари, дастурлар ва маълумотларга қасддан, сиёсий асосланган ҳужум” сифатида қарашни таклиф қилиб, янги қонуний атамани ишлаб чиқган” [6].

“Кибертерроризм” тушунчасини аниқлашдаги муаммолар бир томондан, ушбу турдаги терроризмни ахборот урушидан ва ахборот қуролидан фойдаланиш жараёнидан ажратиш олимларда баъзи қийинчиликларни туғдиради. Одатда рақамли жиноятлардан ва рақамли ахборот соҳасидаги жиноятлардан ажратиш қийин эмас. Бошқа томондан, терроризмнинг ушбу

шаклининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга уринишда янги тадқиқот йўналишларига эҳтиёж ортиб бормоқда. Шундай қилиб, кибертерроризмнинг иқтисодий ва психологик жиҳатлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, қайси бири муҳимроқ эканлигини аниқлаш анча мураккаб жараён ҳисобланади. Ж. Девост, Б.Х. Хьютон, Н.А. Поллард каби олимлар кибертерроризмни рақамли тизимлар, тармоқлар ёки уларнинг таркибий қисмларини террорчилик операциялари ёки ҳаракатларининг амалга оширилишига қаратилган мақсадларни амалга ошириш учун атайлаб ишлаб чиқилган тизим сифатида баҳолайдилар[8]. Бироқ, бугунги кунда кўпгина мутахассислар "ахборот жинояти" атамасини тизимни бузиш, шахсий ёки безорилик мақсадида маълумотни ўғирлаш ёки йўқ қилишга қаратилган шахслар ёки гуруҳларнинг ҳаракатларини англантишини алоҳида таъкидлаб ўтадилар. Булар, қоида тариқасида айтиш мумкинки, киберхужумнинг муайян объектига қарши бир марталик жиноятлардир. Киберхужумда содир этилган ҳар қандай жиноят компьютерлар, компьютер дастурлари, компьютер тармоқларига ноқонуний кириб бориш, компьютер маълумотларини рухсатсиз ўзгартиришдир.

Кибержиноятларнинг асосий фарқловчи хусусияти тажовузкорнинг хатти-ҳаракатларининг ғаразли табиати билан характерланади. Кибертерроризм юқоридаги жиноятлардан, авваламбор, одатий сиёсий терроризмга ўхшаш мақсадлардан фарқ қилади. Бу хужумни амалга оширишда ахборот ва террорчилик ҳаракатларини ўтказиш воситалари ҳар хил бўлиши мумкин ва замонавий ахборот қуроқларининг барча турларини ўз ичига олиши мумкин. Шу билан бирга, уни қўллаш тактикаси ва усуллари ахборот уруши ва ахборот жинояти усулларида сезиларли даражада фарқ қилади. Кибертеррорист худбин ёки безорилик мақсадида ҳаракат қиладиган хакер, компьютер ўғрисидан жиддий фарқ қилади. Виртуал терроризмнинг асосий вазифаси мукамал террорчилик актининг нафақат хавфли оқибатларга олиб келишини, аҳолига кенг маълум бўлишини, балки кенг жамоатчилик томонидан қабул қилинишини ҳам таъминлашга қаратилади[8]. Қоидага кўра, кибертеррорчиларнинг талаблари ушбу объектни ахборот жиноятидан ажратиб турадиган аниқ бир объектни кўрсатмасдан ҳаракатни такрорлаш хавфини мавжудлиги билан характерланади.

Замонавий ижтимоий-гуманитар фанларда кибертерроризмнинг аниқ таърифи ҳам йўқ. Жиноий амалиётда кибертерроризм ўзининг соф шаклида рўй бермайди, аксарият ҳолларда бу терроризмнинг бошқа турлари билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади: биологик, кимёвий, транспорт ва бошқалар шулар жумласидандир. Баъзи бир олимлар кибертерроризмни сиёсий,

иктисодий ёки ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда устунликка эришиш учун инсон ҳаётига суиқасд қилиш, вайронкор ҳаракатлар, объектив маълумотни бузиб кўрсатиш ёки жамиятдаги кўрқув ва кескинликнинг кучайишига олиб келадиган бошқа хатти-ҳаракатлар мажмуи сифатида тушунадилар. Бошқалар буни компьютер, компьютер тизими ёки тармоғи томонидан қайта ишланган маълумотларга қасддан қилинган ҳужум деб баҳолайдилар. Агар бундай ҳаракатлар жамоат хавфсизлигини бузиш, аҳолини кўрқитиш ёки ҳарбий можароларни кўзғаш мақсадида қилинган бўлса, одамлар ҳаёти ва соғлиғига жиддий хавф туғдиради[7].

Ахборот терроризми тушунчасини терроризм мақсадларида ишлатиш тушунчасини фарқлаш керак. Журналистика доирасида нашр қилинган адабиётларда бу тушунчалар кўпинча алмаштирилади ва ахборот терроризмини амалга ошириш ҳақида гап кетганда, террорчилик мақсадларида тарғибот ишлари олиб борилади деб қаралади[13]. Замонавий кибертерроризм ҳақида гап кетганда, бу кўп қиррали ҳодиса, одамлар ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғдирадиган виртуал оламга ёки бошқа жиддий оқибатларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган сиёсий асосли ҳужумда намоён бўлиши кераклигини тушуниш керак. Кўпинча бундай ҳаракатлар жамоат хавфсизлигини бузиш, аҳолини кўрқитиш ва шаҳарлар инфратузилмаларини бузиш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Кибертерроризмнинг ўзига хос хусусияти кишиларни кўрқитиш, жамият аъзоларининг хоҳиш-иродасини сусайтириш, ваҳима ва ишончсизлик ҳиссини тарқатиш мақсадида жамиятга тўғридан-тўғри таъсир қилишдир. Бунга турли даражадаги таҳдидлар тўғрисида маълумот тарқатиш, муайян сиёсий ёки бошқа мақсадларга эришиш учун доимий кўрқувни сақлаш, кишиларни муайян ҳаракатларга мажбур қилиш, шунингдек террорчилик ташкилотининг ўзига эътиборни жалб қилиш орқали эришилади. Террористик киберҳужумнинг асосий мақсади нафақат ўзининг техник қобилиятлари ёки имкониятларини намоёиш қилиш (бу безорилик хакерларига хос), балки уларнинг ёрдами билан мамлакатдаги сиёсий ҳокимиятга таъсир ўтказиш ҳам устувор аҳамият касб этади. Жоржтаун университети информатика фанлари профессори Д. Деннинг кибертерроризм ҳақида “компютерларга, тармоқларга ёки уларда жойлашган маълумотларга ноқонуний ҳужум ёки таҳдид қилиш, ҳокимиятни сиёсий ёки ижтимоий мақсадларга эришишда ёрдам беришга мажбурлаш” [10] деб баҳо беради. Кибертерроризмни бошқа виртуал жиноятлар билан таққослаб, шуни таъкидлаш керакки, ахборот террорчилари кибержиноятчилар билан бир хил техник воситалардан фойдаланадилар, аммо

уларнинг мақсадлари бир-бирдан ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий мазмунига кўра фарқ қилади.

Жамиятга кўрсатадиган таъсири бўйича кибертерроризм универсал характерга эга, чунки у жамиятнинг деярли барча соҳаларини камраб олади ва бу уни бошқа жинойтчилик турларидан ажратиб туради. Ривожланган мамлакатлар жамиятларининг деярли юз фоиз рақамли технологиялар билан интеграциялашуви туфайли виртуал макон нафақат инсон ҳаётида баъзида реал воқеликка қараганда кўпроқ рол ўйнайди. Кибертерроризм муаммоси глобал характерга эга бўлиб бормоқда. Бу эса ахборот хавфсизлигини таъминлаш давлат суверенитети ва миллий хавфсизликни таъминлашнинг энг муҳим омилларидан бирига айланганлигидан далолат беради. Бугун бутун дунёда виртуал таҳдидлар даражаси ошиб бормоқда. Хавфлар сони ортиб бормоқда ва турли хил киберхужумларнинг салбий оқибатлари энди маҳаллий даражада эмас, балки моҳияти ва миқёси жиҳатидан ҳам глобал даражага чиқди. Масалан, 2017 йил май-июн ойларида «WannaCry» вирусининг тарқалиши натижасида дунёнинг 150 мамлакатада, шу жумладан Россиянинг ахборот манбаларига ҳам катта зарар етказди[5].

Кибертерроризм таҳдиди жуда катта ва баъзи ҳолларда уни қайтариб ҳам бўлмайди. Замонавий жамиятда ушбу виртуал таҳдидга қарши курашиш учун самарали тизимни ишлаб чиқиши керак. Бунинг учун уни ҳар томонлама таҳлил қилиш талаб этилади. Бу жараёнда кибертеррорчилар хужум қилиши ёки зарба бериши мумкин бўлган энг заиф нуқталарини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, ахборотлашган жамиятнинг таъсири мамлакатимизда ҳам кескин ошиб бормоқда. Ўзбекистон ташқи интернет каналининг ўтказиш қобилияти 2018 йил охирида 10 баробарга оширилди ва бугунги кунда 1200 Гбит/с га тенг. Бу ҳозирги кунда Ўзбекистондаги барча провайдер ва операторларнинг эҳтиёжларини қондириш учун етарли. 2019 йил давомида Халқаро пакетли коммутация марказига уланган оператор ва провайдерлар учун ташқи каналга уланиш тарифлари нархи 1 Мбит/с учун 85 минг сўмдан 70 минг сўмгача (17%га) арзонлаштирилди. Буларнинг барчаси Ўзбекистонда интернет хизматларига тарифларнинг ўртача 4 бараварга арзонлашганини, хусусан симли интернет тезлиги бутун Ўзбекистон фойдаланувчилари учун деярли икки бараварга ошганини кўрсатади... Speedtest.net веб хизматининг маълумотларига кўра, дунё миқёсида мобил ва симли интернет тезлиги тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган Speedtest Global Index нинг ойлик рейтинги жорий йил ноябрь ойи натижаларига кўра, Ўзбекистонда қайд этилган интернет тезлиги 11 поғонага юқорилаган.

Мамлакатимиз умумий рейтингда дунёнинг 180 та мамлакати орасида 108-ўринни эгаллади (11 поғона юқорилаш). Бу йил давомидаги энг ишончли ўсишдир! 2019 йил ноябрь ойида Ўзбекистонда қайд этилган интернет тезлиги 2018 йил ноябрь ойида қайд этилган 9,98 Мбит/с дан (Download) 21,47 Мбит/с гача, яъни икки бараварга ошган [12].

Замонавий терроризмнинг асосий ғояси - бу турли даражадаги террор таҳдидлари орқали норозиликларни яратиш ва давлатни заифлаштиришдан иборат. Назарий жиҳатдан, жамиятда мавжуд норози инсонлар иккита сиёсий стратегияни амалга ошириш орқали оммавий норозиликларни келтириб чиқаришлари мумкин. Биринчидан, улар иқтисодий воситалардан, шу жумладан тўғридан-тўғри тўловлардан фойдаланишлари мумкин, улар радикал жамоаларга қўшилган кишиларидан олинади, шунингдек, террорчилар ҳар доим босиб олинган ҳудудларни талаш, босқинчилик қилиш орқали пул топишга интилишади[2]. Террорчилар ўз тарафдорларига уларнинг садоқатини янада ошириш учун озиқ-овқат, бошпана ёки хавфсизлик масаласида ёрдам беради. Масалан, Афғонистондаги Толибоннинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, улар гўёки фуқароларни ўзбошимчалик ва зўравонликдан ҳимоя қилишган[1]. Террорчилар тарафдорлари кузатиши мумкин бўлган иккинчи стратегия сиёсий норозиликда қатнашмаганлик учун жазоланишдир. Террористларнинг раҳбарлари зўравонликка аралашмаслик ва қонуний ҳокимиятни қўллаб-қувватлашни афзал кўрган фуқаролар ва шахсларга жиддий зарар етказдилар[4].

Россияликлар интернет аудиторияси – Европада энг катта аудиториялардан биридир, у 80 млн.фойдаланувчилар бўлиб, улардан 72 млн.и (аҳолининг 61 %) кунига онлайн режимда бўладилар. Бу жуда катта рақамлар ва улар кун сайин ўсаяпти. Асосан бу рақамлар смартфонлар орқали интернетга кирувчи ёшлар ҳисобига ошмоқда. GfK Group тадқиқотлар концернининг Россия филиали томонидан тақдим этилган маълумотларга кўра 16–29 ёшдаги фуқаролар орасида интернетга кирувчилар бугун 97% ташкил қилади. Шундай қилиб, ёшлар қатлами (97%) интернетнинг фаол фойдаланувчилари бўлиб уларга смартфонлари орқали – мулоқот қилиш, фото ва видео кўриш, ахборотларни ўқиш, мусиқа эшитиш қулай[3].

Ёшларга берилган: “Бирор бир воқеа-ҳодиса ҳақида ижтимоий тармоқларда ўз фикр-мулоҳазангизни билдирганмисиз” , саволига, улар: “Ҳа, шахсий саҳифада”деб жавоб берганлар. Бироқ аниқланишича, ёшлар ҳаётида ижтимоий тармоқлар қанчалик кўп ўрин эгаллагани сари улар кўпроқ танқидга дучор бўлаяптилар. Сабаби эса тушунарли, бу охириги вақтларда ижтимоий тармоқлар ҳаддан ташқари кўп, ёшларнинг соғлиқ ва дунёқараши

билан боғлиқ “чақирувлар” кўпайиб бормоқда. Яъни, суицид интернет-жамиятига киришдан тортиб, то радикал диний ташкилотларга аъзо бўлиш, санкцияланмаган сиёсий митингларга чиқиш, шарҳлардаги жаргон мулоқотлар, турлиятирин мавзуларда очик-ойдин мулоқот қилиш, порнографик снэп-чатларнинг яратилиши ва ҳоказолар ёшлар ахлоқига кескин салбий таъсир қилмоқда. Энг асосийси шаклланиб бўлган бу воқеъликни ёшлардан ососликча тортиб ололмайди. Интернет янгиликка ўч, фаол, креатив фикрловчи ёшлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб бўлди. Шу нуқтаи назардан, виртуал олами нazorатга олиш ва бошқариш ҳукумат даражасидаги масала сифатида юқори ташкилот вакиллари томонидан катта мажлислар кун тартибига қўйилмоқда, аммо бу баҳс-мунозара ва кейсларни ишлаб чиқишдан нарига ўтолмаяпмиз.

Яқинда Казань креатив индустриялари резиденциясида “Ёшларни интернетдан “даволаш” керакми ёки йўқми?” саволи ўртага ташланди. Машҳур блогерлардан Нияз Латипов ҳамда психотерапевт психология фанлари номзоди Рамиль Гарифуллин ҳам сўзга чиқдилар. Биринчиси, интернет-чекловларга йўл қўймаслик керак деб ҳисоблайди, у буни сузишга чеклов қўйиш билан қиёслади. Яъни, кимдир чўкиб кетган бўлса “сувнинг айби йўқ”! Латипов фикрича, қирғоқдагиларга сузишни ўргатиш – интернетда қандай яшаш кераклигини ўргатиш керак. Шунда у янги дўстлар ортириш мумкин бўлган, интеллектуал ривожлантирувчи макон бўлиб ҳизмат қилади. Психотерапевт Рамиль Гарифуллин эса буни инкор қилди. Унинг фикрича, ёшларни “даволаш” лозим! Айнан интернетнинг ўзидан эмас, балки унинг психоневрологик оқибатларидан: бегоналашув, шахсий ёлғизлик, ўзига ҳаддан ортиқ юқори баҳо бериш – гипертрофия, мурасасизлик, асоциал ҳатти-ҳаракат. Ҳудди алкоголь мутеълик инсоннинг ўзига кўринмагандек, “лайк” мутеълиги ҳам жиддий касаллик. Ижтимоий тармоқларда ёшлар гуруҳларидаги суицидлар кўпайиши сабаби ҳам шунда. Демак, интернетдан фойдаланишини жиддий назоратга олиш керак[3].

Демак, замонавий виртуал терроризм қуйидаги соҳаларда намоён бўлади: биринчидан, хавфсизлик тизимига кириш, ишларни тўхтатиш ёки алоқа, таъминот, жамоат транспорти ва ҳарбий объектларни тўлиқ ёпиш орқали катта миқдорда моддий ва иқтисодий зарар етказиш; иккинчидан, вазиятни беқарорлаштириш ва бетартибликни ёйиш учун аҳолининг кенг қатламларига психологик таъсир ўтказиш; учинчидан, алоҳида ижтимоий гуруҳларга, шунингдек, ахборот соҳасига жалб қилинган одамларга психофизиологик таъсир ўтказиш; тўртинчидан, ҳарбий, миллатлараро ва диний можароларни кўзғатиб, халқаро майдондаги кучлар мувозанатини

бузиш учун провокацион нотўғри маълумот бериш; бешинчидан, радикал ва экстремистик ғояларни тарғиб қилиш, мавжуд террористик ташкилотларга янги аъзоларни жалб қилиш, олтинчидан, маълум бир давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига унинг ҳудудида ўрнатилган портлаш мосламалари тўғрисида нотўғри маълумот бериш, террорчилик актларини тайёрлаш ва ҳ.к; еттинчидан, террорчилик ҳаракати таҳдиди орқали ҳокимиятнинг қарор қабул қилишига таъсир қилиш, давлатнинг ахборот инфратузилмаси, ижтимоий аҳамиятга эга ва ҳарбий ахборот тизимлари, шифрлаш кодлари, шифрлаш тизимларининг ишлаш принциплари, ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида тўпланган тажриба ва бошқалар тўғрисидаги махфий маълумотларни ошкор қилиш ёки эълон қилиш таҳдиди ва бошқалар шулар жумласидандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Eck, K. Coercion in Rebel Recruitment // Security Studies 2014. Vol. 23, N 2. P. 364-398, DOI:10.1080/09636412.2014.905368.
2. Gates, S. Recruitment and Allegiance: The Micro-foundations of Rebellion // Journal of Conflict Resolution, 2002. Vol. 46, N 1, p. 111-130.
3. Реальные угрозы виртуального мира // <http://elitat.ru/opinion/realnye-ugrozy-virtualnogo-mira/>. - 18.09.2017
4. Iannacone L. R., Berman E. Religious Extremism: The Good, the Bad, and the Deadly // Public Choice. 2006. Vol. 128, N 1, p.109-129.
5. Владимир Путин обсудил с членами Совета безопасности России меры борьбы с киберугрозами // Новости. Первый канал. //URL: <https://www.1tv.ru/news/2017-10-26/335153/vladimir-putin-obsudil-s-chlenami-soveta-bezopasnosti-rossii-mery-borby-s-kiberugrozami> (дата обращения: 23.02.2018).
6. Капитонова Е.А. Особенности кибертерроризма как новой разновидности террористического акта // Общественные науки. Право. 2015. № 2. С.29 – 34.
7. Капитонова Е.А. Особенности кибертерроризма как новой разновидности террористического акта // Общественные науки. Право. 2015. № 2. С.5.
8. Томас Т.Л. Сдерживание асимметричных террористических угроз, стоящих перед обществом в информационную эпоху // Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма. Материалы международной конференции. М., 2002.

9. Туронок С.Г. Информационный терроризм: выработка стратегии противодействия // Общественные науки и современность. 2011. № 4. С.131 – 140.
- 10.Туронок С.Г. Современный терроризм: сущность, причины, модели и механизмы противодействия. Москва, 2008.
- 11.Ўзбекистонда интернет бошқа давлатларга нисбатан қимматми? // <http://xs.uz/uzkr/post/uzbekistonda-internet-boshqa-davlatlarga-nisbatan-qimmatmi>. - 16 Декабрь 2019 йил
- 12.Ўзбекистонда интернетнинг ривожланиши. Йил якунлари ва 2020 йилга мўлжалланган режалар//<https://pv.uz/uz/news/razvitie-interneta-v-uzbekistane-itogi-goda-i-plany-na-2020-god>
- 13.Фарвазова Ю.Р. Совершенствование информационной безопасности как части антитеррористической стратегии России // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2014. № 1. С.116 – 120.
- 14.Виртуальный терроризм // <https://p.dw.com/p/2QGq>
- 15.Виртуальный терроризм: угроза нового времени// https://www.cnews.ru/news/top/virtualnyj_terrorizm_ugroza_novogo_vremeni_02.02.2004